

Senter for teknologi og samfunn

STS

Thomas Dahl

**HANS JÆGER, KNUT HAMSUN:
En moral hinsides pragmatisme
og global konsensus**

STS-arbeidsnotat 4/94

ISSN 0802-3573-80

**arbeidsnotat
working paper**

**senter for teknologi og samfunn
universitetet i trondheim
7055 dragvoll**

**tlf: +47 73 59 17 88
fax: +47 73 59 13 27**

**university of trondheim
centre for technology and society
n-7055 dragvoll, norway**

Thomas Dahl:

HANS JÆGER, KNUT HAMSUN: EN MORAL HINSIDES PRAGMATISME OG GLOBAL KONSENSUS

Både Hans Jæger og Knut Hamsun står i et spesielt forhold til moralen; Knut Hamsun for hans skrifter under og forut den tyske okkupasjonen av Norge, Hans Jæger for hans beskrivelse av andres og eget liv. Begge matte de for retten og begge ble de kjent skyldige - for å ha forbrutt seg. I skrift hadde de overskredet det som den gjeldende moral kunne tale, de hadde handlet amoralsk.

Nå kan man diskutere i det uendelige om hvorvidt behandlingen av dem begge, hvor forskjellig den enn matte være, var riktig. Og det har man også gjort. Mest for Hamsuns tilfelle; han er da også den mest kjente i flere henseender. Og man har diskutert, uten å bli enige. Det har enda ikke kommet noen entydig dom, verken over Hamsun eller Jæger. Skal man kunne avslutte en slik diskusjon og avsi en endelig dom, så måtte man ha en målestokk man kunne dømme etter. En slik målestokk er moralen; den kan fortelle hva som er riktig og hva som er galt, hva man bør gjøre og hva man ikke bør gjøre og det er også den som forteller om man skal straffe eller ikke straffe. Riktignok står det skrevet - i loven - hva man skal gjøre eller ikke gjøre. Men denne skrift må fortolkes og det er moralen som skal gi fortolkningen. Hadde de som dømte Jæger og Hamsun en slik moral? En moral som var entydig, gyldig for alle? Hvis de hadde hatt det, hvordan kan da diskusjonen pågå enda i dag, lenge etter at forbrytelsene skjedde? Var Hamsun skyldig, var Jæger skyldig? Hvem skal gi svaret, det endelige svar?

Om ikke Hamsun og Jæger selv? At Hamsun og Jæger ble stemplet som forbrytere er ikke tilfeldig, det skyldes selvsagt Hamsun og Jæger selv. Hva var det de gjorde? De forbrøt seg på det som var gyldig; begge, på hver sin måte, foretok et brudd med den rådende moral. Dette bruddet kommer klart til uttrykk i Hamsuns *Mysterier* og Jægers *Syk kjærighet*, to romaner som kom ut med ett års mellomrom, henholdsvis i 1892 og 1893. Bruddet kan sammenfattes i en enkelt setning for hver av dem: hos Hamsun finner vi den når Johan Nilsen Nagel har drukket gift for å begå

selvmord og mens han kjenner giften virke i kroppen, ombestemmer han seg. Han vil ikke dø likevel. Eller vil han dø? Nagel vet ikke og han roper ut: "Hvad skal jeg gjøre?" Nei, Nagel vet ikke hva han skal gjøre, verken under selvmordsforsøket eller ellers. Han har ingen rettesnor som forteller ham hva han skal gjøre. Han mangler moralen.

Hos Jæger finner vi den samme uvissheten, da i egen person. Jæger famler rundt i Paris og i Kristiania, uviss på om kjærigheten finnes og om han skal ta livet av seg. Jæger har ikke noe endelig svar, verken på dette eller noe annet, og hele *Syk kjærighet* kan sammenfattes i setningen som står i kapittel 22: "hva i alverden skal jei gjøre?" Jæger ante ikke hva han skulle gjøre; han hadde ikke det holdepunkt som kunne styre han. Uten holdepunkt, hva skulle han da gjøre? Jæger visste det ikke, Nagel visste det ikke.

I disse to - "Hvad skal jeg gjøre?" og "hva i alverden skal jei gjøre?" - ligger bruddet med den rådende moral. Nagel og Jæger ante ikke hva de skulle gjøre fordi de ikke hadde noen moral som kunne fortelle dem hva de skulle gjøre. Hva skulle da forhindre dem i å begå usømmeligheter og moralske overtramp, det var jo ingen moral de kunne trakke i? Men hadde de som dømte Hamsun og Jæger denne moralen? Hva var det de hadde som Hamsun og Jæger ikke hadde? De hadde det de kalte moral. Var det en moral? I så fall burde den gjelde for alle. Og hvis den gjaldt for alle, var bare Hamsun og Jæger uvitende om den? Var deres uvitenhet - "hva skal jeg gjøre" - et utslag av manglende evner eller vilje til å se det som alle så eller burde se?

Dommene mot Hamsun og Jæger kunne ikke fortone seg som annet enn moralisme fra Hamsun og Jægers side. Moralisme er en avgrenset moral, en moral som en gruppe forfekter og som denne gruppen mener skal gjelde for alle. Det var moralisme for Hamsun og Jæger fordi de så dommen bare som en enkelt gruppens dom, ikke som noe allmenngyldig. Men hva skulle være det allmenngyldige? Det er det spørsmålet "hva skal jeg gjøre?" spør når det framstår, ikke bare som en persons uvissitet, men en kulturs. Det var ikke bare Hamsun og Jæger som spurte, det var en hel kultur. *Mysterier* og *Syk kjærighet* representerer kanskje en ny litteratur; hva viktigere er: de viser til en ny tilstand ved kulturen - en uvisshetens kultur. Det var ikke bare Hamsun og Jæger som var uvitende og i villrede, hele kulturen var blitt det. Denne kulturen som vet så meget som ingen kultur først har gjort, vet samtidig svært så lite. For den aner ikke hva den skal gjøre, den begynte da å leve, for hundre år siden, og lever i dag i et moralsk vakuum. Hamsun og Jæger så ikke dette, de ante de og følte det. Det er denne anelse og følelse som kommer til uttrykk i deres bøker; bøkene speiler en kulturs tilstand, en tilstand hvor moralen var gått i oppløsning og tilbake stod moralismen som dømte.

Hamsun og Jæger ante og følte; moralteoretikere av i dag ser det. De ser at vår kultur ikke har noen moral og de søker iherdig etter å finne den. Utgangspunktet for disse teoriene er og må bli kulturens uvitenhet, at kulturen ikke aner hva den skal gjøre. All vår viden holder ikke når det kommer til å skulle bestemme seg for hva man skal gjøre. Og hva skal man da gjøre? To svar har rådet grunnen de siste ti år; det ene baserer seg på at man kan komme fram til en global konsensus, en felles enighet, som man kan bruke som holdepunkt. Denne enighet vil da gjelde for alle og den måtte da også gjelde for Hamsun og Jæger dersom de ville ta del i dette samfunnet. Og av samfunnet kan de ikke skride ut; Hamsun og Jæger vil alltid være med og de vil være med i den globale diskusjon som skal komme fram til den store enigheten, til det som skal være kulturens prinsipper, dens moralske prinsipper; en global konsensus.

En av de viktigste forfekterne for denne konsensusen er den tyske filosof Jürgen Habermas. Mot ham, og temmelig steilt mot ham, står den retningen som ikke tror på noe felles holdepunkt. Denne retningen mener at man må handle utfra slik tingene fortørner seg der og da, uten å innføre noe prinsipp for handlingen. En pragmatisk holdning hvor formålet er å oppnå det best mulige. Det kunne da ha vært formålstjenlig, der og da, å dømme Hamsun og Jæger hvis det var slik at dommen, der og da, tjente veien mot et bedre samfunn. Man må hele tiden vurdere tingenes tilstand og ta den beste vei, man må være pragmatisk. Forfekterne kaller seg da også pragmatikere og den amerikanske filosof, Richard Rorty, er den som har markert seg sterkest blandt dem.

Begge posisjoner gir svar på hva man skal gjøre. Hadde dette svaret holdt for Hamsun og Jæger? Neppe. De kunne ikke la være å beskue hinsides alt det etablerte, en beskuelse hvor uvissheten med nødvendighet trenger seg på. Men kanskje er det i denne beskuelsen at vi kan finne et svar? En moral som ikke forsøker å overkomme det moralske vakuum, men heller tar det på alvor; en moral som ikke benekter amoralen men ser moralen nettopp i at det ikke er noen moral? Det vil i så fall være en posisjon som avviker sterkt fra det moralteoretiske svar som Habermas og Rorty kommer med; for de har begge et svar. Hamsun og Jæger hadde ikke noe svar og kanskje ligger svaret nettopp i det?

Subjektiviteten og dens rettesnor

Hvis det er slik at Hamsun og Jæger representerer et brudd, et skifte, en overgang, så er ikke dette noe som kommer helt plutselig og bare gjennom dem. Den uvitenhet hva angår hvordan romanhelten i Hamsuns tilfelle og Jæger selv i Jægers skal handle, er

noe som bygges opp forut dem begge, en oppbygning som er nødvendig for at de skal kunne ta de skrittet de tar. Hvis vi litterært skal plassere en start på denne oppbygningen, så må det bli ved Goethes *Die Leiden des jungen Werthers*, Goethes første roman. Den kom ut i 1774, slo umiddelbart igjennom og ble oversatt til en rekke språk; med den var Goethe sikret en plass i verdenshistorien. Og ikke uten grunn; Werther tilhører nemlig de første moderne romaner, om den ikke er den aller første. Romanformen fantes forut; i Werther kommer det en ny dimensjon inn, en dimensjon som de senere romaner til fulle har benyttet som tumleplass. Det er subjektiviteten.

Subjektiviteten avviker fra den individbeskrivelsen som tidligere romaner har benyttet seg av. Der har det alltid vært en persons forhold til sin omverden som har vært utpenslet; i *Werther* er det personens forhold til seg selv som settes i fokus. Det er Werthers indre sjelelig vi får ta del i; det er ikke bare hva han handler og gjør som har betydning, hans selvrefleksjon, en refleksjon over hva han selv tenker, handler og gjør er blitt det viktigste for å lage et bilde av ham. Goethe benytter seg da heller ikke av fortellingen, men bygger opp *Werther* i flere nivåer som skaper avstand mellom forfatteren og hans verk og dermed nærlhet til Werther selv. En oppbygging hvor det er Goethe selv som bare er nevnt som forfatter, dernest en person som ikke nevnes ved navn som gir ut de brev Werther har skrevet til en venn av seg gjennom Werthers siste leveår. Tre nivåer: Goethe, utgiveren og Werther selv hvor Werther taler direkte gjennom sine brev til leseren som dermed får et direkte innblikk i Werthers selv.

Med *Werther* framstår dermed en utpensling av et subjekt og ikke et hvilket som helst subjekt, men det modernes subjekt. Opplysningstiden hadde allerede et subjekt, et subjekt vi finner i Descartes' "jeg tenker, altså er jeg". Opplysningstidens subjekt finnes også framstilt gjennom en lidelseshistorie: Voltaires *Candide* er opplysningstidens *Werther*. Og da ser vi også forskjellen: Candide lider på grunn av all ondskap og urettferdighet i verdenen. Forledet av den tanke at denne verden er den beste av alle mulige, må han smertelig erkjenne de helt meningsløse lidelser som denne verden påfører ham. Men det er en ytre verden, en verden som man kan kjempe mot slik Voltaire selv gjorde eller man kan finne en pragmatisk løsning slik Candide gjorde. Hos Voltaire er det et håp om overvinnelse av all meningsløshet i denne verden. For Werther finnes ikke dette håpet. De lidelser han sliter med ligger i ham selv og ikke bare i ham men i mennesket som sådan. Det å være menneske er å lide, ikke fysisk, men psykisk.

Den konkrete lidelsen hos Werther er uoppfylt kjærighet. Lotte som Werther forelsker seg i er bundet til en annen som hun også i løpet av romanen gifter seg med og dermed blir enda mer uoppnåelig. Det er i denne kjærighet Werther låser seg helt fast; det finnes intet utenom den som han kan holde i. Og når han ikke finner et

holdepunkt i kjærligheten, så er det selvmordet som blir "utveien". Utveien i anførselstegn for selvmordet er ikke bare en flukt; også i det ligger det noe uoppnåelig som Werther kaster seg inn i. Død og kjærlighet står begge som noe sublimt, noe som overgår den menneskelige erkjennelse. Hva som skjuler seg i dem er ukjent og man vil heller aldri få vite det. For allerede hos Goethe er Gud død; Goethe har ikke lenger noe entydig svar på hva som skulle vente en etter døden, ei heller i kjærligheten. Selvmordet er dermed ikke noe Werther bare gjør på grunn av oppnåelig kjærlighet; tanken om selvmord følger han og utvikler seg parallelt med at kjærligheten vokser, begge to som noe opphøyd, forførende.

Werther vakte anstøt, den brøt med en rådende moral. Goethe satte to viktige moralregler helt til side, to moralregler som var godt forankret i kristendommen. For det første følte Werther kjærlighet ovenfor en gift kvinne; ja, nesten et begjær. Men et begjær som ikke gikk på det fysiske men på det psykiske. Med det psykiske "begjær" går Goethe inn i en annen dimensjon, en dimensjon som kristendommen ikke ville se da menneskets psyke ikke eksisterer som en egen sfære; psyken i kristendommen er der bare i forhold til Gud. Fra kristendommens ståsted blir da Werther amoralsk fordi han går utover de forhold som er ordnet av Gud; han går inn i en dimensjon som kristendommen ikke kan erkjenne som noe selvstendig.

Det andre er at Werther selv vurderer liv. Innenfor kristendommen er livet gitt av Gud og bare Gud har rett til å ta det; selvmord er Gudsforakt, gjennom det viser man manglende tiltro til Gud. Gud har en mening med verdenen, den er ikke meningsløs. Når man tar selvmord så er det fordi man ikke klarer å finne noe mening i tilværelsen og man stiller da seg over Gud fordi man ikke vil erkjenne at det kan være en mening som en selv ikke ser. Ja, selvmordet viser også at man ikke er redd for hva som måtte komme etter døden; man er ikke redd for at Gud skal straffe en fordi man har forbrukt seg på hans lover. For for kristendommen er ikke døden en ende; det finnes et liv etter døden hvor man skal stå ansikt til ansikt med Gud.

Som med kjærligheten overskridet også Goethe forståelsen av døden: selvmordet er ikke bare et resultat av en meningsløs tilværelse, i døden ligger noe opphøyd som Werther gir seg hen til. Det uforklarlige med døden kan ha vært opphavet til gudstroen. Men gjennom kristendommen var ikke døden lenger uforklarlig; det fantes en tilstand etter døden, det evige liv var gitt den troende. Goethe åpner opp for det uforklarlige igjen; Werther vet ikke hva som møter ham etter døden og med denne uvisshet finner han en fascinasjon i den. I og med at døden ikke er entydig som i kristendommen, så kan Goethe ikke la selvmordet framstå som noe amoralsk. Han vet ikke hva døden er; hvordan skal han da kunne fordømme? Kristendommen kunne fordømme fordi den hadde et bestemt bilde av tilværelsen,

innordnet under gudstroen. Når denne gudstroen ikke holder lenger, hvordan skal man da kunne fordømme?

Og nettopp i at man ikke vet hvordan man skal fordømme, hvordan kan man da være amoralsk? Goethe sprengte den gjeldende forståelse, han åpnet opp fastlåste dører. Han visste ikke hva han fant bak, han bare lot seg fascinere av det. Og han lot seg fascinere fordi han ikke kunne finne ut hva det var. Når han ikke visste hva det var, noe som gikk utover kristendommen sin avgrensning, hvordan skulle han da vite hvordan han skulle handle moralsk? Å være henført av forbuden frukt var ikke umoralsk for Goethe, han ispørresatte nettopp om den var så forbuden.

Med Werther som det moderne subjekt følger den påstand som først Nietzsche senere sier rett ut: Gud er død. Det er da også en nødvendighet at Gud dør for at subjektet kan finne et uttrykk. Med Gud etablert er det han som er det uforklarlige, ikke mennesket. Når Gud dør tråkker mennesket etter arenaen igjen. Men hva er dette mennesket? Det er dette spørsmålet Goethe reiser med Werther og han gjør det uten å gi svar. For finnes det noe svar på spørsmålet? Subjektet framstår som det området hvor spørsmålet kan stilles - i det uendelige. Den moderne roman er født. Hadde svaret vært der, hvorfor da fortsatt skrive?

Nei, spørsmålet kan og må stilles og det er nettopp det Hamsun og Jæger begge gjør. Det på en måte som er svært lik den måten Goethe gjør det på, dog forskjellig. Hvis vi ser på Hamsuns *Mysterier*, finner vi mange likhetstrekk med *Die Leiden des jungen Werthers*, noe som nok er ubevisst da Hamsunbiografiene ikke sier noe om at Hamsun skal ha hatt noe forbilde i Goethe, snarere tvert imot. Men likheten er der: i *Mysterier* handler det også om en manns forhold til en kvinne som for ham er uoppnåelig; Nagel er like betatt av Dagny som Werther er av Lotte. Nagel fabulerer også om selvmord; han bærer et glass med gift på seg, i jakkelomma. Bare en enkelt handling vil føre til at han skrider ut av dette liv. Werther var en som avvek fra vanlig framfær; enkelte forbys av sine nærmest å føre et samvær med ham. Det samme med Nagel; for hele den lille byen som han kommer til framstår han som et mysterium: hans handlinger avviker så fra det vanlige at han ikke lar seg plassere og enkelte blir frarådet, som med Werther, samværet med ham. Ja, helt ned til klesdrakten finner vi likhetstrekk: både Werther og Nagel har forkjærighet for gult; Werther går i gul vest og gul bukse, Nagel i en gul dress.

Det mest slående likhetstrekket er imidlertid det man kan kalle det romantiske ideal; både Werther og Nagel er drømmere og de drømmer seg hen i naturen. De føler på samme måte rusen i naturen og lar seg forføre av dens framtoninger. Men her kommer også forskjellen. For mens naturen finnes igjen som det forføre i døden og kjærighet hos Goethe, så er dette aspektet helt forsvunnet hos Hamsun. I *Mysterier*

er naturen der som et vedheng fra romantikken hvor mennesket kan finne en mening i tilværelsen gjennom den. Men da bare for en stakket stund: Nagel må etter å ha drømt seg bort i naturen gi seg hen til dypere grublerier og disse overgår til og med døden og kjærligheten. For døden er ikke noe sublimt for Nagel, ei heller er kjærligheten det. For Werther var det klart hele tiden at selvmordet hadde en verdi, for Nagel er det klart at det ikke har det. Han vakler da også mellom å ta selvmord og forbli levende; han vet rett og slett ikke hva han skal gjøre. Det samme gjelder i kjærligheten. Werther ga seg hen til det helt opphøyd i kjærligheten sammen med Lotte, ikke den fysiske, men den psykiske. Og det er Lotte, bare Lotte, for Werther. Nagel derimot har intet problem med å hoppe fra den "forførende" Dagny til den "langt mindre forførende" Martha for så å foreslå giftemål ovenfor sistnevnte; ikke i fortvilelse over at Dagny er uoppnåelig men fordi kjærligheten ikke lengere står som det ene store for ham. Nagel ser nemlig ikke bare det opphøyd i enkelte fenomener, han ser det over alt. Også Martha er forførende for ham. Og nettopp fordi det er overalt så aner han ikke hva han skal gjøre. Han har intet ideal han kan gi seg hen til, leve seg opp i. Gud er død, til og med Werthers tanker om døden og kjærligheten virker fremmed.

Om man kaller Hamsun er romantiker, så må det være utfra det romantiske vedheng man kan finne i hans romaner. Men kikker man nærmere etter, så ser man at Hamsun overgår romantikken. Mens romantikken hadde sine opphøyde idealer, slik som døden og kjærligheten, så finner vi ingen slike idealer hos Hamsun. Kjærligheten og døden er der, men det er også meget annet som er der. Hamsun skiller ikke ut noe spesielt som hever seg over alt det andre. De idealer som romantikken fant, finnes ikke lengere. Og de som det moderne selv setter, slettes ikke. Det modernes idealer fungerer bare som Gudserstatninger og kan ikke nå den overopphevet som Gud hadde. Om det er erstatninger på det åndelige eller materielle; de kan ikke være dekkende for den uendelighet som man kan kikke ut i etter at Gud er død. Til tider hamrer Hamsun løs på disse gudserstatningene for i neste øyeblink å være uvitende. Ja, kanskje fant han selv en gudserstatning i nazismens propaganda. Men skal vi tro hans rettsforklaringer fra saken mot ham for landssviket, så innså han selv at ei heller dette var noe holdepunkt. Når han forklarer sine artikler omkring den germanske kultur, i sin tale for retten, sier han: "Men det gikk skjevt med det jeg virket, det gikk skjevt med det. Jeg kom nokså fort i villrede med mig selv, og i den dypeste villrede kom jeg da kongen og hans regjering frivillig forlot landet og satte seg selv ut av funksjon her hjemme. Det slo hele grunnlaget unna meg. Jeg ble hengende mellom himmel og jeg hadde intet fast å holde meg til lenger." Nei, Hamsun visste ikke helt

hva han skulle gjøre, han manglet idelet. Hvor skulle da ellers Johan Nilsen Nagel få sin uvitenhet fra? For Nagel vet intet, han har intet ideal.

Mysterier gir oss ingen idealer, den er i så måte et mysterium. Det betyr ikke at idealer er fraværende der; det er den entydige tilslutning til dem som mangler. Hamsun trekker for eksempel fram enkelte aspekter som vanligvis ikke ville ha rangert særlig høyt. Vi finner det allerede i *Sult* hvor nettopp sulten ikke bare har negative aspekter. Helten i *Sult* som ingen vei kommer, en antihelt, er en helt hos Hamsun. Så også i *Mysterier*; Nagel er en taper men blir en slags helt hos Hamsun, dog uten å bli bare helt. I *Mysterier* finner vi også "Minutten", en samfunnets taper. Hamsun forsvarer denne taperen, han viser til sider av ham som går de som hetser "Minutten" forbi. Samtidig er det ingen sosial-realisme; "Minutten" blir ingen helt, Hamsun vekker medlidelse for i neste omgang å forkaste den.. Den unge Karlsen som sannsynligvis tar livet av seg på grunn av kjærlighetssorg ovenfor Dagny Kielland forherliges ikke, ei heller fordømmes han. Hans selvmord blir et mysterium. På det estetiske kan vi følge det gjennom hvordan det skjønne også er det heslige. Når Nagel for første gang ser Dagny, gjør hun det sterkeste inntrykk. Men hvilket inntrykk? Er hun umåtelig vakker eller er hun et hulder? Nagel vet ikke.

Syk kjærlihet har også sine likhetstrekk med *Werther*. Som i *Werther* framstiller Jæger sin hovedperson som er han selv gjennom brev og dagboksnotater. Vi får et direkte innblikk i hans egen verden. Men her er det bare én verden. Mens Goethe skapte distanse mellom seg og Werther, så er romanfiguren og Jæger selv ett. Videre er det også kjærlighet og død det handler om i *Syk kjærlihet*. Men mens Goethe holdt det sublime i kjærligheten og døden høyt oppe, så er begge redusert til drifter hos Jæger. "Uten aa elske og bli elsket igjen kunn jei i længden ikke leve" sier Jæger. Er kjærligheten da det eneste som er verd i tilværelsen, som overgår alt annet? Ja, ville nok både Goethe og Jæger svare. Men hos Jæger er kjærligheten blitt syk; den mangler det som kjærligheten var: "Eller hvorfor, naar jei ligger her paa denne sengen, hvor Di har ligget engang, og fantaserer mei til at Di elsker mei - hvorfor risler der mei da ikke simpelthen en koll gysen ned gjennom huden, hvorfor løfter der sei ikke en mægti bølge herinne i mei og stiger op gjennom hele mit legeme [...] - hvorfor er det ikke den fantasi som kommer først?" Ja, hvorfor? Den kjærligheten som skulle løfte Jæger opp er blitt forvandlet til tanker som på alle måter prøver å gå opp i den andre; Jæger søker desperat etter det opphøyde. Og det er denne søker som blir støtende for samtiden, ja, kanskje enda i dag: "efter aa slikke Deres sved, efter aa suge det blo som rinner fra Dem hver maaned, jeg vil suge det inn i mei altsammen saa ikke en draape gaar tapt, jei ønsker mei aa kunne leve bare af affalle fra Deres legeme, Deres urin vil jei drikke, Deres exkrementer vil jei spise, alt, alt! vil jei gjøre me Dem

som en menneskeli hjerne kan hitte paa". Støtende ikke bare for samtiden og kanskje for noen i dag, for Jæger selv også. Hvorfor er det disse tanker som slår han først når han tenker på Vera, den eneste han har blitt forelsket i gjennom alle de år hvor han intet har funnet? Jæger spør seg spørsmålet selv og kan ikke si annet enn at hans kjærlighet er syk, den er ikke naturlig lengere.

Men hvorfor er Jæger kjærlighet syk? Og hvordan kan han legge den ut når han samtidig erkjenner at den er syk? Er det ikke fordi den normale kjærligheten mangler? At den normale kjærlighet er blitt satt i en bestemt bås, et bestemt mønster, som Jæger ikke kan tvinge seg selv inn i? Jæger vil sprengre grenser og han vil gjøre det på kjærlighetens område også. Når Goethe satte kjærligheten og døden som noe opphøyd, som noe uoppnåelig, så gjorde han samtidig intet forsøk på å nå opp til det, han lot det være opphøyde. Så ikke hans samtid som begynte en kult omkring det å skulle leve lengst mulig og om det å skulle være tiltrekksende, den ville bli herre over både døden og kjærligheten. En kult vi ser i full blomst i dag med alt fra helsekurer til genetisk manipulering for å holde seg ung og forførende, herre over kjærligheten og døden. Det er denne kult Jæger drar ut i det ekstreme, en kult som desperat forsøk å nå det opphøyde. Jæger setter denne kults søker ut i praksis, lar den få spille seg helt ut, og ender da opp i det pervertere.

Men er det pervertert? Er ikke de som ikke vil se det endelige utfall like pervertere? De som holder øynene lukket og lager seg et ideal, et ideal hvormed de dømmer Jæger for å være pervers? Idealene lages ved at man undertrykker det som står utenfor idealene, et ideal er noe man forfekter, noe man tror på. I så måte er det en gudserstatning og en trussel mot idealet er å regne som blasfemi. Derfor måtte Jæger dømmes. Men Gud var død og hvem skulle kunne erstatte han? Det modernes svar har vært dets fantasmagori, en fantasmagori som det har brukt til å lage den ene gud etter den andre. Å sette slike oppfinnelser som det allmenngyldige, hvori ligger da det som ikke er pervertert? I forordet til *Fra Kristianiabohemen* filosoferer Jæger over hva det vil si at det er noe som settes som allmenngyldig: "Og hvad er det, som derved skjer? Hvad vil det sige, at moralen ved hjælp af den moralske opdragelse og det moralske ansvar sejrer hos den store masse af individer? Intet andet, end at alle de individuelle anlæg og tilbøjeligheter, der staar i strid med den gjængse moral, trænges tilbage; at m.a.o. individualiterne nivellers, hindres i at komme til fri utfoldelse." Idealet, det være seg på hvilket som helst område, det moralske, det politiske, det familiære, når det forfektes som ideal, fører det ikke til noe opphøyde, men heller til det utjevnete. Når idealet settes til det ene, til det opphøyde, som skal gjelde i enhver instans, så følger det at det ene skal gjelde for de mange og hvor blir det da av det opphøyde? Når Goethe erkjente at Gud var død, forsøk han å komme med en

Gudserstatning, men en Gudserstatning som skulle ha de sublime trekk som Gud engang hadde. Det modernes jakt etter gudserstatninger hvis utfall er fantasmagoriene klarer ikke å finne det opphøyde nettopp fordi det streber så etter det at det griper i alt som kan fungere som en erstatning. Goethe forsøk å holde det opphøyde åpent, det ble hurtig lukket gjennom en streben etter å nå det. Jæger prøver igjen å åpne opp, han sprenger selve grunnlaget, hovedidealet for det som samfunnet har satt istedet for Gud. Og han går så langt han kommer, på jakt etter hva han måtte kunne finne.

Denne jakten etter å sprengje det etablerte, å gå utover det som gjelder, finner vi enda sterkere manifestert hos Baudelaire. *Les Fleurs du Mal* tar fram temaer og objekter som virker heslige og stygge og gjør dem vakre på sin måte; et råtnende hestekadaver blir til noe vakkert hos Baudelaire. Baudelaires teoretiske skrifter formulerer formålet med hans virke klart: det er en opposisjon, et oppgjør mot de som setter regler for hva som skal gjelde som vakkert. Hadde disse regelsetterne fått regjere, så hadde det vakre forsvunnet fra denne kloden; alle typer, alle ideer og alle sensasjoner ville da endt opp i en stor og tom enhet, monoton og upersonlig, enorm som det kjedelige og det store intet ("le beau lui-même disparaîtrait de la terre, puisque tous les types, toutes les idées, toutes les sensations se confondraient dans une vaste unité, monotone et impersonnelle, immense comme l'ennui et le néant." Fra "Exposition universelle 1855"). Mot dette opponerer Baudelaire. Og han er fremdeles romantiker fordi han tror at det er noe som finnes bak dette, noe han kan åpne opp mot gjennom sin kunst, noe som ikke lar seg bestemme og heller ikke skal la seg bestemme. Jæger derimot går veien helt ut og finner intet, det han eventuelt finner blir sykt. Og da er det fortvilelsen oppstår, da kommer "hva i alverden skal jei gjøre" fram. Baudelaire sprengte grensene og fant noe i å gjøre det, Jæger sprenger grenser og finner intet. I så måte blir Jæger en nihilist, han blir det med Nagel. Kanskje ikke Jæger selv forble nihilist fullt ut og neppe Hamsun. Men begge viste de at de hadde kjent denne strømningen, en strømningen som fulgte som en nødvendighet etter at det opphøyde prinsipp som kunne brukes som rettesnor for all moral var død. Dette prinsippet var Gud og når han ikke lengere var der, hadde ikke moralen noe holdepunkt lengere. Dette erkjente nihilismen og de forkastet da all moral som gamle, faststørknede former, nedarvet fra tidligere tider. Derfor måtte den erklærte nihilist i Turgenievs *Fedre og Sønner*, Bazarov, forkaste alt det gamle. Og han forkastet det uten å ville sette noe nytt. Men han så en verdi i å forkaste det gamle, han representerete nihilismens første stadium. Når denne verdien ikke lengere finnes, da når man det siste stadium; da ender man opp i den største fortvilelse fordi man ikke har noen verdi å finne og man aner rett og slett ikke hva man skal gjøre. Det er elementer

av kritikken av det etablerte, både i *Mysterier* og i *Syk kjærlihet*; hovedtonen er imidlertid den store uvitenheten. Og den slutter seg sammen i det som en av Russlands nihilister, Tchernychevski, kalte sin bok: "Hva gjøre?"

Ja, hva gjøre når en ikke har noen verdier en kan rette seg etter, ingen idealer man kan sikte mot, ingen moralsk rettesnor? Løsningene har vært mange. Den hyppigst benyttede har vært fordømmelsen. Mot de som har sett at den etablerte moral ikke var annet enn en gullkalv, har det etablerte slått tilbake med fordømmelsen. Mot det uvitende "hva skal jeg gjøre?" har svaret kommet: "dette skal du gjøre!". Det kom mot Hamsun, det kom mot Jæger og det er velbrukt i dag mot alle som stiller seg uvitende. Men dette svaret kan ikke bli annet enn moralisme. For hva er det svaret skulle kunne forholde seg til som skulle kunne være noe allmenngyldigt, noe som skulle kunne gjelde for alle? Det ene holdepunktet finnes jo ikke, det som moralismen benytter seg av er bare ett av mange og hvorfor skal akkurat det gjelde? Det kan de spørre seg, de som har gjennomskuet moralismen, de som selv ikke vil bli moralister, de som er ærlige nok til å innrømme at de ikke vet hva de skal gjøre. Men hva skal vi gjøre? Dette spørsmålet trenger seg på, det er ikke til å unngå. De enkle løsninger vil til sist falle. Når Gud måtte dø, hvordan skal da gudserstatningene kunne overleve? Før eller siden vil de også falle om og den som ikke har stilt seg det spørsmålet som Hamsun og Jæger stilte for hundre år siden vil da bli nødt til å stille det: "hva skal vi gjøre?"

Den moderne løsning

Det er egentlig paradoksalt at spørsmålet må stilles; vår tid som kan skryte av å ha så mye viten som ingen tid tidligere, er likevel så uvitende. Vi vet så utrolig mye, likevel vet vi ikke hva vi skal gjøre, langt mindre hva vi skal gjøre med alt vi vet. For vår tid er også en uvitendende tid; den vakler fram og tilbake og har ingen rettesnor; det er en tid hvor det er rom for de enkle løsninger, de løsninger som vet så alt for godt. Og hvem er det som vet aller best? Det er vitenskapen og det er den vi støtter oss til, ikke bare ovenfor naturen men også ovenfor samfunnet: analyser, undersøkelser, studier, eksperimenter; vi har et hav av metoder og nye dukker stadig opp, likevel vet man ikke hva man skal gjøre.

Hvorfor er ikke naturvitenskapen og dens avleggere i samfunnsvitenskapen og humaniora noe svar? Vitenskapen er og blir en menneskelig aktivitet, det må et menneske til for at den skal finne sine objektive sannheter. Og når mennesket er der, hvordan kan det da bli objektivt? Kun dersom mennesket lot seg fullstendig

bestemme og en gren innenfor nihilismen trodde faktisk at det skulle kunne være mulig. Vi finner tanken i Turgenievs Bazarov som gjør mennesket til et rent fysiologisk vesen. Hva sier han ikke når han hører om hvordan kjærligheten har drevet en av fedrene? "Og disse historiene om de mystiske relasjoner mellom mann og kvinne? Vi fysiologister vet utmerket hva det handler om." Ja, hadde man visst hva mennesket var, så hadde kanskje ikke spørsmålet kommet. Men Bazarovs froskediseksjoner kan ikke si hva mennesket er, like lite kan sosiologien, psykologien eller hva det skulle være for menneskevitenskap man benyttet seg av. For alt hva man setter for mennesket, det kan det også overskride. Man kan si at slik er du men man er ikke sikret at den man sier det til vil være slik. Og hvordan skal man da kunne finne mennesket? Nei, mennesket er et mysterium, et enda større mysterium enn hva Gud var. For Hamsun er det en labyrinth, en labyrinth han snor seg igjennom, uten å finne noe svar. For Jæger var mennesket noe han kunne kjenne i seg, men som han ikke kunne forklare: hvorfor alle disse perverse assosiasjoner, hvorfor slik og ikke slik?

Svaret gir seg bare i en bestemt sammenheng, i en kontekst, der hvor det er stabile relasjoner som man kan holde fast i. Derfor har kanskje naturvitenskapen kunne fungere som et svar i så lang tid. For den tilsynelatende dynamikk i det moderne har kanskje skjult noe stabilt, noe som naturvitenskapen har kunnet frambringe "evige" sannheter ovenfor. Men dette stabile er bare tilsynelatende stabilt; når Hamsun og Jæger kommer med sine spørsmål, så går det ut over alt. Det som tilsynelatende er stabilt er ikke i stand til å komme med annet enn en moralsk pekefinger, en moralisme. Det er troen på dette stabile som holder det oppe. Og nettopp deri er det at Habermas finner sin løsning; han tror at det finnes noe stabilt, noe som er stabilt om alle kan bli enige om det. Og vi må tro på det, ellers havner vi ut i nihilismen, ut i det fullstendige kaos hvor intet er stabilt.

Habermas' tro på konsensus kan fungere og den har da også fungert noenlunde brukbart. De moderne samfunn har noe stabilt over seg og én grunn til det er at man vil at det skal være stabilt og at man tror at det kan være det. Denne troen kan fungere men vi får problemer med den når vi skal forholde oss til de som ikke tror at det er slik, til avvikerne i samfunnet. Hvordan skal de behandles, de som ikke tror? De som ikke vet? Skal troen og viden terpes inn ovenfor dem? I så fall, hvordan skal vi kunne være sikre i vår sak når vi vet at den stabiliteten vi tror på nettopp bare er en tro? Da må vi enten innse at vi er totalitære eller vi må la alt skure og gå. Ingen av løsningene er tilfredsstillende; moralister vil vi ikke være og ei heller amoraalske ved at vi bare lar ting være slik de er og lar det skje, det som skjer.

Konsensusvaret er en løsning men det forhindrer ikke det gjennomtrengende spørsmål: "hva skal vi gjøre?". En annen løsning er den pragmatiske. Pragmatikerne erkjenner at det ikke finnes noe som kan kalles evig, de har tatt nihilismen på alvor og ser med den at alt bare er konstruksjoner. Og derved skal det bli. Pragmatikerne tar for seg tingene slik de er i øyeblikket og handler utfra dem med en tanke om å komme fram til det best mulige. Det gjør de som oftest med god samvittighet, ja, i de verste tilfeller blir de kyniske. For de handler uten å vite hva de egentlig gjør; de har jo ikke noe rettesnor å forholde seg til annet enn at de hele tiden vil oppnå noe godt, noe bedre. Men siden de ikke vet hva de gjør, kan det godt tenkes at det de oppfatter som å skulle bidra til å gjøre noe godt fører til det helt motsatte. Hvis det er slik at miljøkrisen i dag er en årsak av tidligere tiders bruk og utvikling av teknologi, så må det også sies at denne teknologien da den ble utviklet ble sett på som et gode og i de fleste henseender ble den utviklet med et gode for øyet. Men dette gode slår tilbake, det blir et onde. Man velger å gå pragmatisk til verks ovenfor miljøkrisen: man finner løsninger som lar seg benytte i dag. Men hvordan være sikker på at ikke disse løsninger senere vil forårsake noe skadelig? Ikke før er et miljøvennlig produkt kommet på markedet før det i neste omgang viser seg å være miljøskadelig. Pragmatisten kan ikke vite utfallet for det er ingen vitenskap som kan gi han den sikre viden om alt og det finnes ingen konsekvensanalyser som kan forutsi alle utfall. Pragmatisten må handle i det uvisse og han blir kynisk fordi hans argument er at vi må handle og vi må handle uten å vite utfallet.

Verken konsensusløsningen eller pragmatismen er fullgode løsninger. Hadde de vært det, så hadde vi jo hatt løsningen. For det er i det store de to metoder som har vært benyttet i en tid hvor ingen overordnet moral finnes. Konsensusløsningen har gitt en minste felles enighet som har vært grunnlag for, først for konsensus, dernest for handling. Pragmatisten har pragmatisk valgt de løsninger som det kan være enighet om for deretter å kunne handle. Og samfunnet har stormet videre, støttet på en tanke som sier at annerledes kan det ikke være. Når man da ser at det går i gal retning, så har man hurtig lagt om kursen i én ny. Og dermed har man overlevd. Men denne lyncherte forandring, enten det er gjennom nye teknologier, nye trender eller politiske løsninger, begynner å gå i sirkel; ting gjentar seg og alt blir ved det samme. "Hva skal vi gjøre?" trenger seg på og bare den mest blinde kyniker kan overse det.

Og løsningene har ikke gitt oss noen moral, snarere tvert i mot. Moralens mangler som aldri før og det er det forferdelige. Den manglet for hundre år side og Nagel og Jæger ikke ante hva de skulle gjøre. At moralen mangler er nihilismens verk, kan man si. Men hvordan bekjempe nihilismen når man ikke har noen moral å slå den i hodet med? Kanskje er ikke løsningen å prøve og konstituere eller finne en moral,

men heller gjøre som Nagel og Jæger, å se at det ikke noen moral? Istedet for å bekjempe nihilismen med å benekte den, ta den på ordet for å se hva som ligger i at det ikke er noen moral. Hva betyr det at det ikke er noen moral?

Moral i amoralen

Pragmatismen sier forsåvidt at det ikke er en moral, likevel må vi handle. Det synes å ligge noe i det: man kan neppe si at et insekt har noen moral, det forhindrer det likevel ikke fra å handle. Handlingen kommer man ikke utenom, selv forsøk på å unnslippe all handling, selvmordet, er en handling. Men pragmatismen blir kynisk fordi den sier at vi må handle selv om det ikke er noen moral; den tar ikke konsekvensen av sitt "må handle", den stopper ikke opp og spør seg selv "hva i alverden skal jei gjøre" men stormer videre. Den kan ikke vite konsekvensen; den fullkomne viten som skulle kunne si utfallet av alt finnes ikke; man kan risikere at den hjelp man gir, de løsninger man finner, ikke gagner noen, snarere tvert imot. Dette erkjenner nihilismen i sitt siste stadium, det stadium hvor Hamsun og Jæger må komme med sitt "Hvad skal jeg gjøre?" og "hva i alverden skal jei gjøre?" For de vet ikke utfallet og de vet ikke hva de skal gjøre, det er intet som forteller dem det. Men også de må handle. Denne handling adskiller seg imidlertid fra pragmatismens. Pragmatisten handler fordi han må og fordi han vil fram til et gode. Han har fremdeles troen på det gode og kan dermed være sikker i sin sak, han kan bli kynisk. Det kan ikke Nagel og Jæger. De aner ikke hva de skal gjøre og like fullt må de handle. De kan da ikke annet enn frykte utfallet av sine handlinger. Om *Mysterier* og *Syk kjærlihet* er markert av den store uvissitet, så er det nært koblet til denne uvissitet en fortvilelse. En fortvilelse over at man ikke aner hva man skal gjøre, men også en fortvilelse fordi man må handle og man ikke aner utfallet.

Jæger er klar over at han kan komme til å skade andre ved å handle. Vera, den som gjør at Jæger ikke begår selvmord men vakler i uvitenhet om han skal gjøre det heller ikke, Vera er den Jæger er mest redd for å skade. Gjentatte ganger sier han til henne: "Di vét jo at jei aldri vil noe som Di ikke vil". En slags konsensus; Jæger vil ikke handle mot Veras vilje, han vil ha samstemmighet i deres handlinger. Men klarer han å oppfylle det? Når han kommer når Vera vekkes hans drifter, han får problemer med å styre seg. Hans syfilis gjør at han må være forsiktig. Men mens de ligger der, omfavnet og beføler hverandre, klarer ikke Jæger å styre seg; han må kysse Vera nedentil og han gjør det. Han gjør det enda han var klar over at hun ikke ville det, ja, han vil det ikke selv engang for han vil ikke risikere å smitte Vera. " - Hvor kunne De

gjøre det, narr jei Di ikke maatte?" sier Vera. Jæger svarer: " - Naa fatter jei det ikke længer sell, [...] - men i det øjeblikke kunne jei ikke andet; jeg var mei ikke sell mægti." Nei, Jæger kunne ikke styre seg selv og ingen moral kunne heller ha gjordt det. Skulle Jæger ha kunnet styrt seg selv måtte han ha kunnet kjenne seg selv; hvordan skulle han kunne det? Er det noen som kan si hva mennesket er? Det samme gjelder for moralen: skulle den ha vært styrende og forhindret overgrepel, så måtte den også kunne kjenne mennesket. Det kunne den når den gikk gjennom Gud som samtidig sa hva mennesket var; når Gud er død, hvem skal da si hva mennesket er, hvem skal da gi moralen? Annet enn Jæger selv. For han erkjenner at han har gjordt noe galt, han har gjordt noe han ikke skulle, han har handlet mot en annens vilje. Han anger og roper om tilgivelse uten å få det. Han vrir seg natten igjennom med angeren hengende over seg: "'Tilgi mei! tilgi mei!' jamrer jei op imot henne - 'iei kan ikke gjøre det gjorte u gjort ...' Men ingen tilgivelse er mulig, hennes retfærdie had kan aldri dø, min marter aldi faa noen enne - og i helvedeskval blir jei liggende der og krympe mei som en orm under hennes forfærdelige, allesteds-nærvarende blik ..." Jæger har forbrutt seg og det finnes ingen tilgivelse, ikke i hans egne øyne engang. Han kan forsvere seg med at han ikke var situasjonen mektig. Men til ingen nytte; det var han som gjorde det, det var han som forårsaket det gale. Og det han har gjordt lar seg ikke rette opp, en krenkelse av en annens integritet er begått.

Jæger er dermed skyldig, ja, verre enn som så; han er syndig. Han har begått en forbrytelse mot noe som var hellig, noe han selv hadde vært med å bedyre at han aldri ville kunne forbryte seg mot. Han har forbrutt seg mot et annet menneske, et menneske som for Jæger var hellig; han har syndet. Jæger erkjenner dermed at han har handlet galt. Hvordan kunne han gjøre det, han som ikke har noen moral? Nettopp fordi han ikke visste hva han gjorde. Han erkjenner at han ikke hadde den fulle viden om situasjon, han kunne ikke forutsi konsekvensene. Men han ser dem etterpå. Og da blir han ikke pragmatisk og vil forsøk å rette på det gale med å trekke på smilebåndet og si: "Det var leit men vi skal nok komme ut av det". Jæger kommer ikke ut av det; han erkjenner fullt ut at han har handlet galt, at han har gjordt noe det ikke vil kunne finnes tilgivelse for. En slik erkjennelse av synd vil ikke kunne finnes blandt verken konsensusforfekterne eller pragmatikerne; de har begge gjordt det best mulige av situasjonen. Når de etterpå ser at det de har gjordt fører galt av sted, så er de uskyldige. De var jo uvitende i situasjonen, hvordan kunne de da vite at de gjorde noe galt da?

Hos konsensusforfekterne og pragmatikerne, selv om de erkjenner at man ikke kan ha full viden, er det fremdeles viten som er det viktigste. Det som unnslippes viden eller overstiger viten har man ikke noe ansvar for. Dersom noen skulle forårsake en

katastrofe uten å vite hva de gjorde, blir skylden lagt på de ved at man sier at de burde ha visst bedre. Jæger derimot overskriver vitendomenet, han aner jo ikke hva han skal gjøre, og nettopp ved å gjøre det kan han finne en moral. Han vet ikke hva han skal gjøre, likevel gjør han noe og han erkjenner det han har gjordt. Han erkjenner at han har gjordt noe som han ikke visste om og dermed har han forbrukt seg. Han har forbrukt seg på noe som er hellig, noe han ikke ville såre eller ødelegge. Ingen kristen Gud, men et annet menneske. Og ikke bare mot et annet menneske ville han kunne synde, mot alt som ikke er han selv vil han kunne synde, ja, han vil også kunne synde mot seg selv for han vet jo ikke hva han selv er. Men for at noe skal kunne betraktes som hellig, så må man erkjenne sin uvitenhet; man må erkjenne at man ikke vet hva det andre er. Vet man hva det er, så kan det ikke være hellig; man kjenner det jo da ut og inn. Selv ikke troen på at man skulle vite hva det er hjelper; da kan man i neste øyeblikk si at "jeg trodde at det var slik, nå vet jeg". Jæger vet ikke da heller; derfor vil en ting alltid kunne være hellig for ham, det vil alltid være den mulighet for at han kan forbryte seg på den. Og det er denne erkjennelse som gir Jæger hans moral, det er gjennom erkjennelsen at alt han gjør vil kunne føre galt av sted, at han handler. Hvor forskjellig er ikke denne holdning fra den rådende hvor man i all uvitenhet vet så utmerket godt hva man skal gjøre? Hvor man ikke tør å erkjenne sin uvitenhet? Hvor man holder nihilismen på avstand med å rope ut: "jeg vet hvordan det er!" Så alt for godt vet man hvordan det er.

Å vite at man er uvitende gir grunnlaget for en ydmykhet; man vet ikke hva man kan forutrette og man kan aldri være helt sikker. Men å vite at man ikke vet er også en viten. Det var den erkjennelse Sokrates hadde for over to tusen år siden. Sokrates lagde en moral gjennom denne erkjennelse; med at ingen kunne vite hva rettferdighet egentlig var. Men Sokrates ga seg ikke her, i alle fall ikke etter hva Platon har vist oss av ham. For med å ikke vite hva rettferdighet var, var man i stand til å gå den lange vei med å finne fram til hva den egentlig var. I Platons øyne kunne denne veien gås; det første holdepunkt var at man visste at man ikke visste noe som helst. Derfra kunne man sakte men sikkert bygge seg opp til man satt med den endelige viten, den viten som gjorde at man kunne se hvordan det virkelig var. Dermed var det et grunnlag for å kunne si hva rettferdighet er, man kunne definere moralen.

Slik også med kristendommen. Ett av de viktigste budskaper i det nye testamentet er at vi alle er syndere; det er ingen som kan heve seg over synden og si at han er bedre enn de andre. Men selv med dette som et av de viktigste budskaper gir kristendommen samtidig en mulighet for å heve seg over synden; gjennom troen på Jesus og bekjennelsen av syndene vil man få tilgivelse og det evige liv. Med

påstanden om at alle er syndere sies det at ingen kan heve seg over andre; med muligheten for tilgivelse og det evige liv er det like fullt en mulighet for at noen kan heve seg over. Fra en erkjennelse om at det ikke finnes noen entydig moral springer en bestemt moral fram. En moral som kunne bestå så lenge det var en tro om at det var noe som sto over mennesket, noe mennesket måtte bøye seg for. Når mennesket kjente seg selv som herre, hva skulle da forhindre det i å selv definere hva moralen var? Det var da moralen sprang over i moralisme. Et forsøk på å redde moralen har vært å fremdeles tro på Gud; Goethe gikk andre veien: Gud måtte overvinnes.

Denne veien fulgte Jæger og Hamsun og de strandet på det som Sokrates hadde sett for over to tusen år siden: de visste ingen ting. Ut av Sokrates amoral sprang en moral, en moral som gjennom platonismen ble til en moralisme. Er det ikke en fare for at det samme skulle kunne skje utfra Jæger og Hamsuns uvitenhet? Ja, det er det. Derfor må det ikke bare erkjennes at man intet vet, at man ikke aner hva man skal gjøre; man må også se at selv om man vet at man ikke vet hva man skal gjøre, så gir ikke denne viten en noe rett til å være moralens forfekter. Like lite som en kan vite hva galt man kan gjøre, fordi man ikke vet hva mennesket er, kan man vite hva godt man kan gjøre. Den rette vei mot det gode finnes ikke.

I *Mysterier* har Nagel en drøm. Han drømmer at han ser en mann som går midt i mellom masse røtter uten å komme ut av dem. Mannen kjemper som en gal og slenger røtter unna alt hva han klarer. Likevel kommer han ikke ut, røttene omfavner ham og holder ham nede og han kjemper seg til blods i fortvilelse. Nagel som ligger gjemt bak en stein og beskuer det hele kan se at "hans Øine var fulde av Lidelse." Likevel springer han ikke til og hjelper; han gjør det stikk motsatte. Han begynner å plage stakkaren som sliter i fortvilelse med røttene: "jeg gik ham endog nærmere for at ærte ham litt blodigere endda, jeg stak Fingerene ut og pekte paa ham og ropte Hallo i forsmædelig Nærhet av hans Øre, for at bringe ham om mulig endnu litt mere ut av Fatning". Og han fortsetter. Han vil plague stakkaren som kjemper i fortvilelse med å pirke borti ham. Da skjer det at mannen som kjemper med røttene får tak i Nagel og drar han til seg. Nagel gripes av redsel; hva vil nå ikke den fortvilede gjøre med ham, han som har plaget ham til vanvidd? Men denne gjør ikke Nagel noe. Snarere kysser han jorden foran føttene til Nagel. Hvorfor? spør Nagel. "Fordi", svarer mannen, "fordi min Mund blør og jeg ikke vil smudse dine Sko til." Nagel skjønner intet og spør hvorfor mannen ikke vil gjøre ham noe, ja, til og med takker han, han som har brakt han så mye lidelse. Mannen svarer: "Jeg takker dig fordi du ikke bragte mig mere Lidelse, fordi du var god mot mig og ikke martret mig mere endda."

Det er uforståelig for Nagel at han kan takkes for det han har gjordt, det var jo ikke annet enn ondt i hans handlinger. Men i Nagels uvitenhet, hvordan skal han da

kunne vite at han har gjordt noe godt? Det gode utfall blir også et mysterium og det vil for alltid være et mysterium. Det lar seg ikke gjøre å etablere den rettesnor som sier hvordan man skal kunne handle godt, det lar seg ikke engang gjøre etter at man har erkjent at man har handlet godt. Nagel kunne ikke lage en moral utfra at det han gjorde hjalp et annet menneske; hvordan det kunne hjelpe vil være et mysterium. Skulle det opphøyde å være et mysterium, da ville man ha vist nøyaktig hva man skulle kunne gjøre; Jæger og Hamsuns uvitenhet ville vært overvunnet.

Derfor må moralen være at det ikke er noen moral. Kun den erkjennelse av at det ikke er noen moral kan gi en moral; kun ved å se det fortvilede i at man ikke vet hva man skal gjøre, den manglende moral, kan man handle på en slik måte at man er tvunget til hele tiden å se muligheten for det katastrofale i ens handlinger og det er det som gir moralen. Men en moral som ikke kan bindes fast på noen måte, en moral som ligger i selve amoralen. Lar den seg binde fast, da vet man hva man skal gjøre og man kan da handle i full selvsikkerhet, vel vitende om at man gjør det rette. Men hvem vet om det egentlig er det rette? Det er det ingen som vet, intet har så langt kunnet gi oss det holdepunkt hvorfra vi har kunnet skille entydig mellom godt og ondt. Det gamle testamente beretning om at mennesket gjennom å spise av kunnskapens tre ble som gudene, det kunne skille mellom godt og ondt, har vært et ideale. Det skillet holder bare innenfor det man har kunnskap om, fullstendig kunnskap om. Når det viser seg at uvitenheten overstiger denne kunnskap, at det er noe man ikke vet noe om, da finnes ikke det entydige skillet. Det finnes ikke fordi man ikke kan gi det endelige svar på hva mennesket egentlig er. Og kanskje er det det beste. Hadde vi hatt svaret på hva mennesket er, så hadde det ikke vært rom for verken Hamsun eller Jæger å utforske mennesket. Og uten denne utforskning, en utforskning som lar seg gjøre fordi man ikke vet svaret, hva skulle da mennesket ha foretatt seg? Det å være mennesket er å erkjenne at man er menneske. Men man vet ikke hva mennesket er. Man kan kanskje kjenne det gjennom å lese Hamsun og Jæger, men svaret er ikke å finne hos dem. Eller er det det? Er det ikke i det at det ikke er noe svar at svaret ligger? At det ikke er noen moral at moralen er?